

## **Anthony McGann: The Logic of Democracy. Reconciling Equality, Deliberation and Minority Protection**

Ann Arbor: University of Michigan Press, 2006, 243 s.

Pojem demokracia a jej výskum tvorí jeden zo základných konceptov politickej vedy a zamestnáva politických vedcov už dlhé desaťročia. Napriek tomu, že slovo demokracia je používané každodenne nielen v bežnej komunikácii, ale taktiež v diskurze politickej vedy, je paradoxne jeho presná definícia a chápanie nejasné. Demokracia má rôzne významy pre rôzne skupiny a časové obdobia; dnes sa pojem používa síce bez presného vymedzenia, avšak bezpochyby ako pozitívna hodnota. Vzhľadom na túto situáciu nie je prekvapením, že sociálni vedci a filozofi sa neustále vracajú k podstate pojmu a snažia sa identifikovať jeho základné charakteristiky, hodnoty, prípadne inštitúcie s cieľom vniesť viac svetla do základnej otázky „čo je demokracia“.

Do tejto debaty zapadá aj kniha *Anthony McGanna The Logic of Democracy*. Ambície autora predstavené v úvodnej kapitole sú bezpochyby smelé, keďže sa snaží priniesť jednotiacu teóriu demokracie, ktorá spája tri druhy doteraz vzájomne od seba odtrhnutej literatúry – normatívnu politickú filozofiu, teóriu sociálnej voľby a empirické štúdie politických inštitúcií. (s. 1) Je potrebné zdôrazniť, že jednotlivé poznatky týchto oblastí sa snaží nielen spájať, ale nebojí sa kriticky analyzovať viaceré klasické koncepty a polemizovať s autoritami v jednotlivých oblastiach.

Tiež si uvedomuje, že nestačí iba teoreticky vysvetliť podstatu a fungovanie demokracie, ale je potrebné overiť zmysluplnosť pravidiel jej fungovania a konfrontovať ich so skúsenosťami z praxe.

McGann pri definícii demokracie preferuje procedurálny prístup, a preto hľadá základné kvality, ktoré potrebujeme, aby sme mohli procedúry nazvať demokratickými. (Kapitola 2) Ako východisko si zvolil dnes už klasickú Dahlovu (1952) definíciu demokracie ako „systému vlády, ktorý uspokojí hodnoty suverenity ľudu a politickej rovnosti“. Jedinou výnimkou, kedy sú z hľadiska demokracie dôležité nielen procedúry, ale aj výsledky, sú základné práva nevyhnutné na to, aby mohol byť proces aspoň minimálne demokratický. Základné práva sú tak implicitné demokracii.

V tomto bode však McGann postupuje na rozdiel od Dahla ďalej a snaží sa axiómy suverenity ľudu a politickej rovnosti (chápanej liberálne v zmysle rovnosti jednotlivcov v zaobchádzaní s nimi) priamo logicky aplikovať na podobu politických inštitúcií, čo Dahl odmieta ako axiomatickú a populistickú verziu demokracie. Konkrétne aplikuje predovšetkým hodnotu politickej rovnosti na podobu volebných systémov a mechanizmov kolektívneho rozhodovania.

V tejto súvislosti je kľúčovým jeho zistenie, že neexistuje jediná funkcia, ktorá priamo prenáša preferencie ľudí do rozhodovania. Procedúry sú dve, jedna z nich štruktúruje hlasy voličov pre obsadenie zastupiteľských inštitúcií, druhá sa týka samotného politického rozhodovania. Musia byť posudzované oddelene a pre každú z nich je vhodné použiť iné axiómy vychádzajúce z politickej rovnosti. Konkrétne pre výber kandidátov je vhodné aplikovať axiómu tranzitívnosti (ak preferujem A pred B a B pred C, potom vždy preferujem A pred C); pre rozhodovanie axiómu binárnej nezávislosti (voľba medzi A a B závisí výlučne od preferencie voči nim, nie voči ich váhe vzhľadom na akúkoľvek inú tretiu alternatívu), keďže stojíme pred problémom logickej nemožnosti aplikovať ich súčasne.

Z hľadiska volebného systému podľa neho potreba zabezpečiť politickú rovnosť vyžaduje proporcionalitu volebného systému. (Kapitola 3) Neuplatňuje však bežný argument jeho všeobecnej „férovosti“ k jednotlivým alternatívam, resp. politickým stranám, ale v tomto prípade je proporcionalita obhajovaná ako logická požiadavka vyplývajúca z politickej rovnosti. Pomerný systém je férový voči voľbám jednotlivcov, ktorým dáva rovnakú váhu. Analýzou viacerých podôb volebných mechanizmov si uvedomuje komplexnosť reality, keď do hry okrem základnej podoby volebného systému vstupujú aj ich ďalšie dôležité charakteristiky, predovšetkým veľkosť volebného obvodu a kvalifikačné prahy. Je preto potrebné rozlišovať medzi pomernosťou volebných systémov a pomernosťou jednotlivých výsledkov, ktoré produkujú, keďže aj vysoko neproporčné systémy môžu za istých okolností produkovať relatívne pomerné výsledky. Ak je však cieľom zabezpečiť pomernosť výsledkov a uspokojiť tak podmienku politickej rovnosti, t.j. demokracie, najlepšou voľbou je pomerný systém s jedným (národným) obvodom bez kvalifikačných prahov pre vstup do legislatívneho zboru. Nemožno však vylúčiť ani iné volebné systémy, ktoré dokážu produkovať vysoko pomerné výsledky (príkladom je zmiešaný systém obsahujúci kompenzačné mechanizmy). Pomernosť volebného systému tak síce nie je nevyhnutnosťou, avšak je najjednoduchšou voľbou pre zabezpečenie pomernosti výsledkov, ktorá už z pohľadu hodnôt demokracie nevyhnutnosťou je.

Keď aplikujeme politickú rovnosť na pravidlá kolektívneho rozhodovania (kapitola 4) s cieľom dať mu demokratický charakter, je výsledkom jednoduché väčšinové rozhodovanie (majority rule). Vylučuje sa tým nielen vážené hlasovanie a superväčšinové pravidlá, ale tiež rozdelenie moci, prezidentský systém, ako aj systém brzd a protiváh, čo sú všetko známe spôsoby a opatrenia na obmedzenie jednoduchšej vlády väčšiny.

Superväčšinové systémy všeobecne privilegujú istú skupinu voličov, resp. alternatív, čo znamená, že istá skupina je nevyhnutne znevýhodnená a je narušaný princíp politickej rovnosti.

Ospravedlnenie vlády väčšiny v úzkom zmysle politickej rovnosti ju však ešte neospravedlňuje ako spôsob dosahovania zmysluplných rozhodnutí. (s. 82) Tu McGann naráža na potrebu vyrovnat' sa s dvomi základnými problémami, spájajúcimi sa s väčšinovým rozhodovaním – problémom cyklenia a ochrany menšín.

Problém cyklenia väčšinového rozhodovania je dlho diskutovanou otázkou teórie sociálnej voľby s následkami aj pre samotnú zmysluplnosť demokracie. K cykleniu dochádza vtedy, ak existujú viac ako dve alternatívy pri rozhodovaní istej otázky. Teória sociálnej voľby ukázala, že v prípade viacdimenzionálnych otázok dochádza k cykleniu takmer vždy, pretože neexistuje jediná víťazná koalícia, ale viacero možných prekrývajúcich sa víťazných koalícií. Je tak možné aktuálnu víťaznú koalíciu rozbiť tým, že jednému, resp. niektorým jej členom ponúknu členovia menšiny lepšiu ponuku na odvrátenie svojej prehry v hlasovaní a vytvorí sa iná víťazná koalícia. Tento proces sa môže neustále opakovať, hlasovanie sa tak „zacyklí“. Väčšinové hlasovanie preto neprodukuje jediný možný „najlepší“ výsledok, ale výsledok je neistý a závislý od rôznych vonkajších okolností (napríklad podľa toho, kto má moc predkladať alternatívy na hlasovanie), prípadne je ho možné považovať za náhodný. Na základe tohto javu prichádza Riker (1982) k známemu záveru, že väčšinové hlasovanie v podstate nemá demokratický význam a jeho výsledky sú dielom arbitrárnej manipulácie agendy s elitami. Dôsledkom je skeptický pohľad na fungovanie demokracie, ktorá nedokáže väčšinovým hlasovaním odhaliť, „čo ľudia chcú“, a preto nemôže existovať nič ako všeobecná vôľa v Rousseauovom zmysle. Demokracia môže byť potom ospravedlnená nanajvýš v minimalistickom zmysle liberálnych inštitúcií, obmedzujúcich väčšinovú vládu. McGann však s Rikerovými závermi významne polemizuje a ukazuje, že aj keď k cykleniu dochádza a väčšinové rozhodovanie nemá isté výsledky a neprodukuje jediný najlepší výsledok ako vôľu ľudu, v žiadnom prípade však jeho výsledky nie sú arbitrárne. Cyklenie je obmedzené k blízkosti centrálného bodu, ktorý je prienikom rôznych alternatív, t.j. týka sa iba vybraných akceptovateľných alternatív, tzv. uncovered set. Všetky ostatné alternatívy mimo tohto rámca môžu byť nahradené – pokryté „lepšou“ (akceptovateľnejšou) alternatívou z blízkosti centrálného bodu, preto sa o nich nebude nikdy rokovať. Výsledok väčšinového hlasovania tak nielenže prebieha podľa férovej procedúry, ale produkuje zmysluplné alternatívy ako výsledok rokovania. Cyklenie preto nie je pre väčšinové rozhodovanie problémom.

Druhou otázkou väčšinového rozhodovania, ktorou sa zaoberá v piatej kapitole, je problém ochrany menšín a základných práv. Idea zvláštnej ochrany menšín a práv implikuje superväčšiny v najrôznejších možných formách obmedzovania čisto väčšinového rozhodovania. Okrem toho, že potreba superväčšín obmedzuje realizáciu hodnoty politickej rovnosti favorizovaním statusu quo, obsahuje v sebe aj niekoľko patologických javov (skostnatelosť, zvýhodňovanie koncentrovaných menšín, možnosť strategického blokovania rozhodovania). Presvedčenie, že superväčšinové mechanizmy rozhodovania chránia menšiny, vychádza z predpokladu ich väčšieho ohrozenia zmenou statusu quo ako neschopnosťou jeho zmeny. S tým súvisí aj nevyhnutnosť vysokej miery istoty o obsahu súčasného stavu chráneného prekážkami jednoduchšej vlády väčšiny. Ako ukazuje autor, tieto predpoklady sú často neisté, predovšetkým z hľadiska dlhšieho časového horizontu, keď sa často ukazuje potreba zmeny či ochrany iných menšín. V takejto situácii superväčšinové pravidlá v porovnaní s väčšinovými menšiny dokonca poškodzujú a bránia možnosti ich presadenia. Vhodnosť väčšinového rozhodovania pre záujmy menšín podľa neho dokladá aj hypotetická situácia za Rawlsovým závojom nevedomosti (jednotlivci nepoznajú dopredu svoje záujmy a vlohy), keď by v záujme ochrany pred neželanými výsledkami bolo výhodnejšie väčšinové rozhodovanie pred superväčšinovým. Väčšinové pravidlo so svojím cyklením plne uspokojuje požiadavky ochrany menšín. Potreba budovať a posilňovať väčšinové koalície dáva menšine prostriedky obrany, keďže akákoľvek väčšinová koalícia sa môže rozpadnúť a byť nahradená inou. Väčšina tiež nemá dôvod „hnať menšinu k múru“, tá potom môže ponúknuť niektorým jej členom podporu za veľmi nízku cenu a túto koalíciu rozbiť. (s. 109)

Na tomto mieste McGann upozorňuje na odlišnosť konceptov ochrany menšín a základných práv, ktoré sa často nesprávne spájajú – garancia práv môže menšinám pomáhať, rovnako im však môže aj škodiť. Pokiaľ ide o ochranu práv, spochybňuje aj ústavné garancie práv, na ktoré platia všetky výhrady spomínané v súvislosti so supermajoritarizmom (ide o jeho formu). Navyše podľa neho neexistuje empirický dôkaz, že ústavná garancia práv ich chráni lepšie ako vláda väčšiny.

Šiesta kapitola sa zaoberá vzťahom medzi politickou rovnosťou a ideou deliberatívnej demokracie, dominujúcou teóriou demokracie posledných dvadsiatich rokov. McGann predovšetkým pozitívne hodnotí hodnotu deliberácie v demokratickom rozhodovaní. Rozhodovacie pravidlá vníma len ako základné pravidlá legislatívnej deliberácie, čím demokraciu nechápe ako čistú agregáciu preferencií, ale ako proces interakcií, diskusie a hľadania uspokojivých riešení. (s. 115) Navyše sú podľa neho práve inštitúcie založené na politickej rovnosti schopné prinášať podnety a predpoklady pre zmysuplnú deliberáciu. Jednak tým, že maximalizujú počet ľudí, ktorých je potrebné presvedčiť o svojich argumentoch, ako aj potrebou vyjednávania a hľadania spojencov pre vytvorenie víťaznej koalície.

Na druhej strane však spochybňuje mnohé tvrdenia spájajúce sa s teoretikmi deliberatívnej demokracie a upozorňuje na jej limity. Ide najmä o praktické prekážky deliberácie, ako sú obmedzený čas ľudí, potreba malých skupín a nevyhnutné vyvažovanie hodnôt deliberácie, politickej rovnosti s hodnotou priamej participácie. V prípade vzťahu týchto troch hodnôt nie je podľa McGanna možné vo veľkých demokraciách maximalizovať všetky zároveň, ale vždy iba dve na úkor tretej. Keďže v demokracii je hodnota politickej rovnosti nevyhnutná, je potrebné rozhodnúť sa medzi hodnotami participácie a deliberácie. Tu sa autor jednoznačne prikláňa k reprezentatívnej demokracii, kde sú preferované hodnoty politickej rovnosti a deliberácie na úkor priamej participácie. Jej prínos je podľa neho pochybný a stále existuje možnosť participovať nepriamo.

Ďalším problémom deliberatívnej demokracie je jej upätosť na ideu konsenzu, ktorú rozoberá v siedmej kapitole. Predstava, že konsenzus produkuje lepšie rozhodnutia (všetci súhlasia, preto by mali prinášať všetkým prospech), je podľa neho mylná. Dosiahnutie konsenzu je mimoriadne náročné na transakčné náklady, navyše aktéri nemusia rozhodnutím trpieť a napriek tomu si vyžadujú kompenzácie, čo vedie k neefektívnosti. Zásadné je však poznanie, že predstava nenúteného konsenzu je v politickom kontexte nemožná, preto nemožno budovať teóriu na tomto základe. Žiadne rozhodovacie pravidlo nemôže byť úplne konsenzuálne, ak potrebujeme urobiť konečné rozhodnutie. (s. 159) Je preto lepšie konštruovať teóriu deliberatívnej demokracie bez dôrazu na konsenzus. Nemôžeme dúfať, že deliberácia za ideálnej situácie prinesie jediné správne riešenie (ako to predpokladá Habermas), v najlepšom prípade sa môžeme spoliehať na férový a zmysuplný rozhodovací proces, ktorým je rozhodovanie väčšiny s dostatočným časom na deliberáciu.

Ôsma kapitola predstavuje pokus o empirický test fungovania a účinkov inštitúcií, ktoré vychádzajú z hodnoty politickej rovnosti. Za prípady krajín, ktoré zodpovedajú jeho inštitucionálnemu modelu vychádzajúcemu z politickej rovnosti, označuje McGann tzv. konsenzuálne demokracie západnej Európy. Na tomto mieste kritizuje Lijphartovu dichotómiu konsenzuálnej a väčšinovej demokracie, ktorá nesprávne zmiešava konsenzuálne výsledky politiky s konsenzuálnymi inštitúciami<sup>1</sup>. Nerozlišuje tak medzi výsledkovo konsenzuálnymi krajinami s pomerným volebným systémom a väčšinovým rozhodovaním (škandinávske krajiny, Rakúsko, Holandsko) a inštitucionálne konsenzuálnymi krajinami „superväčšinového podieľania sa na moci“ s pomerným volebným systémom a superväčšinovými prvkami rozhodovania (Nemecko, Belgicko, Švajčiarsko). Je zrejmé, že pre empirický test sa ako vhodné prípady javia iba krajiny z prvej skupiny, zodpovedajúce teoretickému modelu na základe politickej rovnosti. V týchto krajinách nie sú konsenzuálne výsledky produkované inštitúciami vyžadujúcimi konsenzus, ale vďaka fungovaniu vyjednávania na väčšinovom princípe s pomerným zastúpením, ktoré vytvára potrebu koalícií. Pri bližšom skúmaní taktiež vykazujú extrémnu stabilitu, dobré ekonomické výsledky, ktoré sa v porovnaní s inými typmi demokracie spájajú aj s vyššou mierou redistribúcie a nižšou ekonomickou nerovnosťou. Tieto demokracie si vedú prinajmenej tak dobre ako ostatné a je ťažké nájsť nejakú nevyhnutnosť vyvažovania medzi hodnotami politickej rovnosti a inými hodnotami ako stabilita, ekonomická výkonnosť či ekonomická rovnosť. Neukázal sa ani rozdiel v rešpektovaní základných práv a ochrany

---

<sup>1</sup> McGann je len jeden z viacerých autorov, ktorí významne spochybňujú Lijphartovu prácu. Prehľadový článok ku kritike Lijphartovej koncepcie ponúka Müller-Rommel (2008).

menšín, čo značí, že ich väčšinové rozhodovanie dokáže efektívne ochraňovať práva a menšiny bez potreby superväčšinových prekážok.

Praktické prípady ukázali, že neexistuje kontrast medzi väčšinovým rozhodovaním a účasťou na moci, ako poukazuje Lijphart. Väčšinové rozhodovanie nevytvára typicky dominanciu jednej väčšiny, skôr vedie ku kompromisom a koalíciám, pretože ak je spojené s pomerným zastúpením, žiadna strana nezíska väčšinu. Zdá sa tak, že empirické skúmanie potvrdzuje hlavné závery teoretickej analýzy predošlých kapitol.

Záverečná deviatka kapitola už iba sumarizuje hlavné závery knihy. V skratke ich možno zhrnúť takto. Hodnota politickej rovnosti (ako základná hodnota demokracie) implikuje väčšinové pravidlo rozhodovania a pomernú reprezentáciu ako inštitúcie ponúkajúcej najviac ochrany menšinám a najlepšie prispievajúcej k demokratickej deliberácii. Nie sú dôkazy o tom, že existuje potreba vyvažovať politickú rovnosť hodnotami politickej stability, ekonomickej efektivity a ekonomickej rovnosti, táto potreba existuje iba medzi hodnotami deliberácie a priamej participácie. Konsenzuálne demokracie západnej Európy majú inštitúcie, ktoré vyžaduje politická rovnosť, nie systém veta menšín, ako bolo doteraz uvádzané. Cyklenie je zásadné pre pochopenie demokracie, nie je problémom, ktorý má byť prekonaný, ale skôr vec vytvárajúca a umožňujúca demokraciu tak, ako ju poznáme. (s. 202-207)

Celkovo možno skonštatovať, že kniha je podnetná predovšetkým v niekoľkých ohľadoch. V prvom rade treba oceniť snahu odvodiť konkrétnejšiu podobu kľúčových demokratických inštitúcií zo základných definičných znakov demokracie. McGannovi sa tým do veľkej miery podarilo prekonať doterajšiu výraznú nejednoznačnosť a inštrumentálnosť literatúry v tejto oblasti. Ukázal, že je možné, resp. vhodné hodnotiť a porovnávať jednotlivé inštitúcie ako viac alebo menej demokratické, čím posúva debatu v tejto oblasti o významný krok dopredu. Prináša však viac ako len normatívne dôvody pre preferenciu demokratických inštitúcií. Tie dokážu okrem uspokojenia normatívnych nárokov demokracie prispievať k zmysluplným rozhodnutiam a nemusia byť hrozbou pre menšiny, politickú stabilitu či ekonomickú výkonnosť, čo sú časté argumenty pre spochybňovanie vhodnosti demokratického rozhodovania. Celkovo je tak McGannova koncepcia demokracie silná svojou koherenciou a umožňuje pozeráť sa na demokratické inštitúcie s oveľa menšou skepsou ako doteraz. Prínosné sú aj jeho argumenty o rozdielnosti charakteru procedúr rozhodovania a volieb zástupcov, limitov deliberácie, či problémov superväčšinových mechanizmov rozhodovania.

Okrem týchto pozitív sa však ani jeho koncepcia nevyhýba niektorým problematickým miestam. Predovšetkým je pozitívne pôsobenie väčšinového rozhodovania závislé od fungovania cyklenia, to však nenastáva úplne vždy. Sám autor si uvedomuje, že existujú situácie, keď k cykleniu nedochádza, a tak čelíme hrozbe tyranie väčšiny s možnými nepriaznivými dôsledkami pre oblasť ochrany práv a menšín. Ide napríklad o prípady, keď napriek pomernému volebnému systému získa jedna zo strán väčšinu a k vládnutiu nie je potrebné budovanie koalícií (s. 208), či situácia, keď nefungujú normy reciprocity a istá strana (menšina) je neakceptovateľná pre získanie akejkoľvek podpory. (s. 140-141) McGann však nedáva žiadne odpovede na to, ako riešiť riziká v prípade nenaplnenia predpokladov nevyhnutných pre želané fungovanie väčšinového rozhodovania a zabrániť tak novej nežiaducej tyranii väčšiny.

Ďalšia problematická stránka sa týka aplikácie Dahlovej definície demokracie. McGann na jednej strane mimoriadne detailne analyzuje a rozpracováva hodnotu politickej rovnosti, vyvodzuje z nej niekoľko axiém, ktoré určujú podobu demokratických inštitúcií, na druhej strane prakticky bez povšimnutia necháva druhú definičnú črtu – suverenity ľudu. Požiadavka suverenity ľudu je podľa neho jasná a znamená, že ľudia musia mať konečné slovo nad každou vecou, ktorú si zvolia riešiť (s. 12), resp. politický proces má posledné slovo ohľadom všetkých otázok. (s. 203) Podľa môjho názoru je stotožnenie suverenity ľudu s politickým procesom nenáležitým zjednodušením, ktoré zahmlieva ďalšie pravdepodobné inštitucionálne požiadavky, vyplývajúce z definície demokracie týkajúce sa predovšetkým nevyhnutnosti inštitúcií priamej demokracie, prípadne vzťahu rozhodnutí priamej a zastupiteľskej demokracie. Inak povedané, je zrejmé, že pri aplikácii požiadavky suverenity ľudu spolu s politickou rovnosťou vyvstávajú otázky o nástrojoch priamej demokracie ako normatívne nevyhnutných súčastí demokratického rozhodovania<sup>2</sup>. Zahrnutie mechanizmov priamej demokracie a ich normatívna sila by však výrazne komplikovali celú McGannovu koncepciu demokracie, ktorá je

---

<sup>2</sup> Porovnaj napr. Saward 1998, ktorý z východiska politickej rovnosti vyvodzuje potrebu a preferenciu priamej demokracie.

postavená na zastupiteľskom rozhodovaní a legislatívnej deliberácii, rovnako tak by nebolo jednoducho možné vzdať sa hodnoty participácie na úkor deliberácie.

V istom zmysle je problematická aj empirická kapitola skúmajúca krajiny zodpovedajúce inštitucionálnemu teoretickému modelu. Samotné empirické skúmanie sa obmedzuje na špecifickú vzorku krajín a je realizované vo veľmi hrubých črtách. Nemožno mu uprieť istú relevanciu, keď dokazuje, že teoretický model demokratických inštitúcií je životaschopný. Žiadalo by sa však aj empirické overenie jeho účinkov v rôznych odlišných prostrediach, prípadne detailnejšie empirické analýzy jednotlivých prípadov, ktoré by lepšie otestovali platnosť teoretických záverov. Toto však nie je ani tak výčitka pre McGanna, skôr výzva pre ďalší výskum.

Napriek uvedeným problematickým bodom treba McGannovu prácu hodnotiť mimoriadne kladne. Prináša veľké množstvo zásadných záverov o povahe demokracie a jej požiadavkách, ktoré na prvý pohľad pôsobia kontroverzne, avšak sú vo väčšine podopreté presvedčivými a relevantnými argumentmi. Núti nás tak znovu prehodnocovať naše zaužívané predstavy o tom, čo znamená demokracia a ako by mala fungovať. Z tohto dôvodu by kniha rozhodne nemala zostať bez povšimnutia.

#### LITERATÚRA

DAHL, R., 1956: *A preface to Democratic Theory*. Chicago, University of Chicago Press.

MÜLLER-ROMMEL, F., 2008: *Demokratické štruktúry a bilancia výkonov vlád: kritické pripomienky ku knihe Arenda Lijpharta Patterns of Democracy*. In: Vybrané problémy európskej politiky I., Bratislava, Univerzita Komenského, s. 28-39.

RIKER, W., 1982: *Liberalism Against Populism: A Confrontation between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*. San Francisco, Freeman.

SAWARD, M., 1998: *The Terms of Democracy*. Cambridge, Polity Press.

Branislav Dolný